

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Навчально-науковий Інститут мистецтв
Кафедра управління соціокультурною діяльністю, шоу-бізнесу та
івентменеджменту

ДИПЛОМНА РОБОТА
першого бакалаврського рівня

**на тему: «МАТЕРІАЛЬНА І ДУХОВНА КУЛЬТУРА ЛЕМКІВ: ШЛЯХИ
ВИКОРИСТАННЯ У СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ»**

Виконала: студентка IV курсу, групи МСД-41
спеціальності 028

«Менеджмент соціокультурної діяльності»

Щерба В. В.

Керівник: к.п.н., доц. Маланюк Т.З.

Рецензент: (прізвище та ініціали)

Івано-Франківськ - 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ ЛЕМКІВ	
1.1. Історія формування меж Лемківщини як етнографічної групи	5
1.2. Культурні особливості лемків у контексті української етнології.....	9
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ МАТЕРІАЛЬНО-ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ЛЕМКІВ	
2.1. Господарська діяльність і матеріальна культура	12
2.2. Духовна культура.....	17
2.3. Народне мистецтво.....	25
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВИКОРИСТАННЯ ЛЕМКІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ	
3.1. Поширення лемківської культури через культурні заходи та фестивалі.....	35
3.2. Використання у сучасному дизайні та мистецтві лемківських традицій. ...	40
3.3. Роль громадських організацій у збереженні лемківської спадщини.....	44
3.4. Потенціал лемківської культури для розвитку креативних індустрій.....	47
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53

ВСТУП

Актуальність теми. Культура лемків є унікальною частиною української етнокультурної спадщини, яка зберегла оригінальні традиції, не зважаючи на непрості історичні випробування. Беручи до уваги умови економічної, політичної та культурної взаємодії, збереження культурного різноманіття та етнічної ідентичності є дуже актуальним. Дослідження даної теми допоможе детальніше зрозуміти культуру лемків, її поширення у теперішній соціокультурній сфері, розвитку освіти та туризму, а також зміцненню національної самосвідомості. Це є важливо для об'єднання традицій у сучасний простір культури України та збереження культурних набутоків.

Об'єкт дослідження дипломної роботи – духовна і матеріальна культура лемків як складова української етнокультурної спадщини.

Предмет дослідження – шляхи збереження та застосування компонентів лемківської культури у сучасності.

Метою роботи є: дослідити духовну та матеріальну культуру лемків і з'ясувати способи її використання у сучасній соціокультурній сфері для збереження національних набутоків.

Основними завданнями роботи є:

- проаналізувати сьогоdnішній стан збереження традицій лемків;
- визначити перспективи застосування лемківської культурної спадщини в мистецтві, освіті та креативній індустрії;
- розробити пропозиції для поширення лемківської культури у соціокультурній сфері.

Стан наукової роботи:

Наукова робота, присвячена духовній та матеріальній лемківській культурі, акцентована на аналізі їхньої особливої етнічної спадщини, до якої належать звичаї та обряди, традиційна архітектура, музика, народний одяг і ремесла. Також у дослідженні надається увага духовному компоненту – колективній пам'яті, релігійним звичаям, фольклору та мові.

Методи дослідження роботи. Для аналізу цієї теми застосовуються такі методи: соціологічні, історичний аналіз, культурологічний підхід, польові дослідження, порівняльний метод, інтердисциплінарний підхід.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в наступному:

- ґрунтовним аналізом охоплено весь спектр матеріально-духовної культури лемків;

- обґрунтовано потенціал лемківської культури для розвитку креативних індустрій.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. Збереження культурних набутків, соціальна інтеграція, розвиток освітньої сфери, креативних індустрій, міжкультурний діалог.

Структура роботи. Вона визначається метою дослідження і складається з вступу, 3 розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи складає 45 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ ЛЕМКІВ

1.1 Історія формування меж Лемківщини як етнографічної групи.

Лемківщина, яка розміщена на заході українського масиву Карпат і в оточенні польського, словацького та угорського етносу, більше, ніж інші етнографічні групи, привертала увагу багатьох дослідників, які, поряд із вивченням її матеріальної та духовної культури, намагалися встановити її розташування [7, с. 3].

Одне з перших досліджень етнографічної території Лемківщини було проведено відомим українським географом В. Кубійовичем (рис.1.).

Додаток А

Лемки проживали на обох схилах Західних Карпат, що відповідає сучасній гірській смузі південно-східної Польщі, від річок Солинка та Сян на сході до Попраду та Дунаєць на заході. Південна частина етнографічної Лемківщини охоплює гірську смугу північно-східної Словаччини, від річки

Боржава (Закарпатська область України) до річки Попрад на заході. Територія Лемківщини має довжину 120 км, ширину 40-60 км і займає площу 10 тисяч квадратних кілометрів [33].

Необхідно відзначити, що для встановлення етнографічних меж розселення тієї чи іншої етнографічної групи окремого етносу необхідні комплексні дослідження археологів, істориків, антропологів, етнографів, мовознавців, мистецтвознавців [7, с. 3].

Лемківщина знаходиться в гірській частині Західних Карпат, що мало неабиякий вплив на специфіку її заселення та розвитку. Гірські хребти утворювали природний бар'єр, що забезпечив ізоляцію лемків від сусідніх етнографічних груп. Це дало їм змогу зберегти свій унікальний діалект, народні звичаї, традиції в архітектурі та власні ремесла. Рельєф Лемківщини це здебільшого середньовисотні гірські масиви, а саме Бескиди (Західні та Низькі). Висоти гір тут представлені в межах 500-1300 метрів, що зробило регіон не зовсім сприятливим для землеробства у великих масштабах. Внаслідок цього, головне заняття лемків було лісозаготівля та скотарство. Неабияку роль у господарстві мали річки Дунаєць, Ослава, Попрад, що не лише забезпечували водні ресурси, але й стали природними кордонами між етнографічними групами [3, с. 82].

Традиційно прийнято вважати, що західною межею Лемківщини є річка Попрад, що була природним кордоном між лемками та польськими гуралями. На сході Лемківщина межувала з Бойківщиною, проте цей кордон не мав чіткого визначення, так як між цими етнографічними групами були спільні елементи культури. Південна межа Лемківщини прокладалася через територію теперішньої Словаччини, куди певна частина лемків асимілювалася в словацьке населення, але більшість зберігали свою культурну та мовну ідентичність. Клімат Лемківщини помірно континентальний, з теплим літом та прохолодними зимами. Середня температура за рік коливається в межах +5...+8°C, що робить регіон не дуже сприятливим для традиційного землеробства. Досить велика кількість опадів (600-1000 мм на рік) сприяла розвитку лісового господарства та випасу худоби. Як

наслідок, традиційна економіка лемків ґрунтувалася на скотарстві, деревообробці та бджільництві. Важливими природними ресурсами Лемківщини були мінеральні джерела, деревина, деревина та соляні родовища. Видобуток солі в околицях Нового Сонча та Беча відігравав важливу роль у місцевій економіці. Мінеральні води, зокрема у Щавниці та Криниці, ще з XVIII століття викликали інтерес як лікувальні курорти, що забезпечило культурний обмін між лемками та іншими народами регіону [14, с. 113].

Формування Лемківщини як етнографічного регіону поклато свій початок ще в середньовіччі. У XIV-XV століттях ці землі динамічно заселялися вихідцями зі східних територій Київської Русі, Галичини та Волині. Велику роль у формуванні лемківської громади мала Волоська колонізація - процес переселення русько-волоських пастухів у Карпати, який мав період з XIV до XVI століття. Це спричинило появу нестандартних традицій у господарстві, таких як відгінне скотарство, що стало основою економічної діяльності лемків. У XVII столітті Лемківщина належала складу Речі Посполитої, і даному періоду було характерно зростання впливу польської адміністрації, що залишило свій слід на місцевій культурі та господарстві. Не зважаючи на це, лемки зберігали незалежність завдяки географічній ізольованості і традиційному укладу життя. У XVIII столітті після Першого поділу Польщі (1772 р.), територія Лемківщини стала частиною Австрійської імперії. Австрійська влада започаткувала адміністративні реформи, які вплинули на розвиток освіти, релігії та економіки лемків. XIX століття характеризується національним пробудженням серед лемків. У цей період посилюється вплив ідей українського національного руху, не зважаючи на те, що деяка частина лемків була зорієнтована на русофільську течію. Австрійська імперія забезпечувала розвиток освіти серед лемків, але одночасно проводила політику централізації, яка впливала на етнічну самосвідомість регіону [38, с. 106].

Після того як в 1918 році розпалася Австро-Угорщина, Лемківщина стала територією політичних розбіжностей між Західноукраїнською Народною

Республікою, Польщею та Чехословаччиною. У 1918-1920 роках лемки прагнули створити власну незалежну адміністрацію, а саме Лемко-Русинську республіку, котра, однак, не отримала міжнародного визнання і її ліквідувала польська влада. Цілком Лемківщина стала частиною до Другої Речі Посполитої та Чехословаччини. У міжвоєнний час уряд Польщі проводив політику асиміляції, яка була спрямована на об'єднання лемків з суспільством Польщі. Сюди входила насильницька полонізація шкіл, релігійних установ та громадського життя. Деяка частина лемків надавала перевагу русофільській ідеології, інші ж були схильні до українського національного руху. Соціальні та політичні процеси стали причиною внутрішнього поділу серед лемків, що віддзеркалювалося у їхньому мовному та релігійному житті [1, с. 256].

Друга світова війна суттєво вплинула на етнічний склад Лемківщини. Її територія потрапила під контроль нацистської Німеччини та Угорщини. У цей період застосовувалися репресії проти українського народу, а адміністрація Німеччини використовувала суперечності між українцями та поляками. Після того як війна закінчилася, у 1945-1947 роках, влада Польщі провела масову депортацію лемків під назвою операції «Вісла». Метою даної акції було повне переселення українців, включаючи лемків, на західні та північні території Польщі, які стали їй належати після війни від Німеччини. Тисячі родин були вимушено виселені, що стало причиною руйнування традиційної структури лемківських поселень і практично знищило Лемківщину як цілісний етнографічний регіон. У період комуністичного правління у Польщі та Чехословаччині, лемки піддавалися утисків. Влада Польщі не давала згоди їм повертатися на рідні землі, а їхні поселення заселяли поляки. Лише у 1950-х роках деяким лемкам вдалося повернутися, але їхня кількість була суттєво меншою, а культура зазнала великих втрат. У Словаччині лемкам вдалося зберегти часткову етнічну унікальність, проте піддалися значній словакизації [37, с. 96].

Формування меж Лемківщини як етнографічної території було тривалим і складним процесом, на який впливали природні умови, політичні рішення та

історичні події. Незважаючи на те, що у ХХ столітті традиційні межі Лемківщини піддалися значним змінам, культурна спадщина цього регіону продовжувала бути важливою складовою історії Східної Європи. Лемки, незважаючи на розкиданість по світу, свято зберігають свою неповторність, цим самим підтверджуючи їхню історичну значущість.

1.2 Культурні особливості лемків у контексті української етнології.

Етнографічна група українців Карпат - лемки є однією з найяскравіших та заслуговують на ґрунтовне та глибоке дослідження їх історико-соціального життя і культурних традицій. Їм дісталась винятково важка доля через політичні обставини: вони зазнали поневолення протягом багатьох століть не лише від одного загарбника, а й опинилися під владою кількох чужих держав. Проте лемки не скорилися, приберегли власну українську ідентичність, а також велику силу духу та національне самоусвідомлення, витримуючи найскладніші історичні іспити [11, с. 363].

Мова є головним маркером культурної ідентичності лемків. Лемківська говірка, яка входить до східнослов'янських діалектів, є частиною західноукраїнських наріч, однак має у собі певні ознаки, що свідчать про тривале сусідство з народами Польщі та Словаччини. Лемківська мова багата на велику кількість архаїзмів, що не збереглися в інших українських діалектах. Особливо це стосується фонетики, граматики та лексики, що робить її особливою серед українських говірок. Однією з характерних рис є наявність багатьох словацьких та польських запозичень, проте, незважаючи на це, лемківська мова зберігає свою неповторність, що проявляється у використанні власних термінів, місцевої лексики, традиційних зворотів, зокрема, у побутових розмовах. Мова лемків в теперішній період зазнає кризи у зв'язку з асиміляцією та малої кількості носіїв, але все ще продовжує відігравати вагомий роль у культурному відродженні регіону. Існують ініціативи щодо відновлення мови серед молоді, зокрема за

допомогою проведення мовних курсів, публікацію літератури лемківською мовою та використання мови в повсякденному житті [4, с. 328].

Релігійне життя лемків також має свої особливості. Більша частина лемків за традицією сповідують православ'я, однак є й римо-католицька частина. У релігійних практиках лемків змішуються елементи християнства і стародавніх слов'янських вірувань. Православна церква лемків Лемківська має вагоме місце в житті громади, а відносини з католицьким населенням здебільшого визначалися соціальними процесами та територіальною близькістю. Релігійність лемків характеризується значною чисельністю традиційних обрядів та свят, які мають початок в дохристиянських віруваннях. Це можна помітити, наприклад, під час святкування Купала, коли до елементів християнства додаються ритуали очищення та очищення водою, які походять з язичницьких часів. У цьому контексті традиційний обряд освячення води на Йордан, а також ряд ритуалів на святки та Великдень стають важливими для збереження культурної пам'яті [9, с. 175].

Народне мистецтво лемків вирізняється високим рівнем майстерності в різних галузях. Серед них, одним із найважливіших елементів є різьблення по дереву, це стало основним видом мистецтва в даному регіоні. Лемки знамениті своїми різьбленими іконами, меблями та побутовими речами, що створювалися власноруч з місцевих матеріалів. Це вміння передавалося з покоління в покоління, та є частиною лемківського культурного здобутку. Особливо важливою є традиція спорудження лемківських дерев'яних церков, що є унікальними архітектурними пам'ятками. Дані церкви зазвичай мали хрестоподібну форму і були створені в стилі, який поєднував візантійський вплив з народними традиціями. Їхня особливість це використання натурального дерева, яке надає церквам особливого тепла та гармонії з навколишнім світом. Вишивки лемків та килимарство також мають свої властивості. Вишивка на лемківських сорочках, скатертинах і рушниках виділяється яскравими кольорами та геометричними візерунками, що, як правило, символізують явища природи та зв'язок з духовним. Лемківське

килимарство, яке традиційно мало функціональне значення, стало популярним через свої художні цінності та поєднанню технік, яким належать традиційні візерунки, а також сучасні підходи до матеріалу.

Кухня лемків відображає їхній спосіб життя та природні умови. Через важкодоступність території та гірський рельєф, у більшості страв лемки мають за основу місцеві продукти, такі як картопля, м'ясо, кисломолочні продукти, ягоди, гриби. Однією з таких страв є "жур", кисла супова страва, яка готується з кислого молока або бульйону, а також вареники з картоплею і смаженою цибулею. Лемківська кухня не вирізнялася надто різноманітністю через обмежені ресурси, проте вона вправно використовувала місцеві дари природи для приготування страв, які стали обов'язковою частиною побуту та культури цього народу. Важливою є також традиція приготування різних видів ковбас, печеного м'яса, а також різноманітних пирогів та домашнього хліба. Лемківська кухня є не тільки елементом повсякденного життя, але й значною складовою родинних обрядів та культурних свят. Приготування деяких страв, таких як вареники з капустою або пироги з вишнями, є обов'язковим на святкових столах [15, с. 95].

Особливості лемківської культури, а саме в рамках української етнології, відображають унікальність лемків як етнографічної групи, що береже унікальні риси, які формувалися в умовах гірського життя, а також під впливом багатовікового сусідства з іншими народами. На сьогодні ці традиції є значною складовою частиною української культурної спадщини, і головним завданням є їх зберегти та популяризувати серед майбутніх поколінь.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ МАТЕРІАЛЬНО-ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ЛЕМКІВ

2.1 Господарська діяльність і матеріальна культура

Господарська діяльність лемків, зосереджених на територіях Західних Карпат, є однією з головних складових їхнього етнографічного та культурного життя. Вагомими факторами, які мали вплив на організацію господарства лемків, були гірські ландшафти, традиційні методи господарювання, специфічні природні умови, а також збереження багатьох елементів культури у зв'язку з ізоляцією від зовнішнього світу. Лемки у своїй господарській діяльності поєднували лісове господарство, землеробство, кустарні ремесла та тваринництво. Саме ця різноманітність економічної діяльності давала змогу їм виживати в суворих умовах високогір'я та зберігати свою індивідуальність.

Землеробство на Лемківщині було досить обмежене через важку доступність земель та гірський рельєф, але, незважаючи на це, місцевим жителям вдалося організувати ефективне господарство за допомогою правильного використання кожної доступної ділянки землі. Земельні ділянки були досить незначними, що спонукало лемків до використання специфічних методів обробки землі, таких як підсічно-вогневий метод на лісових ділянках, де після вирубки лісу обробляли землю вогнем для збільшення родючості. Сільськогосподарські культури налічували зернові (ячмінь, пшениця, овес, жито), бобові, капусту, картоплю. Головною продовольчою культурою була картопля, так як вона не була дуже вибагливою до ґрунтів і вологості, що давало змогу її вирощувати навіть на кам'янистих схилах. В умовах гірського клімату картопля слугувала не тільки основною їжею, але й важливим товаром для обміну на ринку. Крім того, вирощували плодові дерева, такі як яблуні, сливи, вишні, груші, що займали важливу частину раціону та стали основою для заготівлі різних консервованих продуктів. Також варто зазначити використання техніки двопольної чи тропольної сівозміни, що допомагало берегти родючість ґрунтів та забезпечувало

збільшенню врожаїв. В результаті лемки не лише вирощували достатньо їжі для себе, але й мали змогу обмінюватися неї на ринках з сусідніми громадами [3, с. 128].

В гірському середовищі тваринництво для лемків стало також важливою стороною господарської діяльності. Так як землеробство було ускладненим через важко доступність земель, лемки активно розводили різних тварин, що надавало їм не лише продовольство, але й давало змогу закривати інші потреби (одяг, ремесла, потреби в побуті). Основні види тварин, які розводили лемки, була велика рогата худоба (корови), кози, вівці, свині, а також коні. Вівчарство стало однією з основних складових тваринництва, так як вовна, м'ясо і молоко овець давали лемкам не лише їжу, а й матеріалами для створення одягу (ковдри, вовняні тканини, шкарпетки). Також овечі сири були важливим продуктом, як для домашнього споживання, так і для торгівлі на ринках. Лемки також розводили свиней, щоб отримати м'ясо та сало, що були головними джерелами калорій у зимовий період. Кози давали молоко, з якого також виготовляли сир. Молочні продукти, такі як сметана, масло, сир, стали обов'язковою частиною раціону лемків. Також, вони мали великі можливості для обміну, так як їхня якість була високо оцінена сусідніми етнічними групами. Поміж цим, лемки часто використовували корів як робочу силу щоб обробляти землю. Коней використовували як транспортних тварин здебільшого щоб перевозити товари через гористі райони. Це давало дозвіл лемкам мати мобільність та торгувати навіть в ізольованих гірських регіонах [34, с. 202].

Однією з головних частин лемківського господарства було лісове господарство, так як їхні землі вбільшості склалися з лісів, багатих на деревину. Ліс використовували не тільки для будівництва свого житла, господарських споруд та виготовлення меблів, але й для добування паливної деревини. Ліси Карпат були багаті на дуб, бук, сосну, ялицю, ялину та інші породи дерев. Це давало можливість лемкам забезпечити себе будівельними матеріалами для житла та виробництва предметів побуту (меблі, сани, бочки, тощо). Окрім того, ліс

служував важливим джерелом кормів для тварин. Лемки активно використовували трави та листя з лісу для того, щоб підгодовувати худобу в зимовий період, коли природних кормів було мало. Ліс також став джерелом для отримання лікарських рослин, що збирали для виготовлення відварів і настоїв, які використовували в народній медицині [8, с. 157].

Ремесла та кустарні промисли на Лемківщині мали вагомим значення в буденному житті. Так як на цих землях не було великих промислових підприємств, то майстри, які займалися ремеслом, слугували важливими постачальниками товарів для місцевих жителів. Лемки славилися своїм високим вмінням у виготовленні меблів, побутових предметів, різьблених виробів. Відомі різьблені ікони, які відзначалися своєю неповторною художньою стилістикою, а також декоративні елементи в інтер'єрі. Також лемки створювали килими, посуд, вишиванки і одяг, що стали обов'язковою частиною їхнього культурного надбання. Килимів, зокрема, було вдосталь в домівках, так як вони не тільки були прикрасою житла, але й доволі часто використовувались в релігійних обрядах та святкуваннях [23, с. 119].

Господарська діяльність лемків була тісно пов'язана з культурними традиціями їхнього народу та природними умовами. Основними господарськими сферами були землеробство, лісове господарство, тваринництво та ремесла, які, взаємодіючи між собою, створювали економічне виживання та сталість соціальної структури. Лемки, завдяки пристосування до гірських умов, змогли не лише вижити, але й зберегти свою культурну індивідуальність, що стало основним аспектом їхнього історичного розвитку.

Матеріальна культура лемків є ваговою частиною їхньої культурної спадщини, і відображає їхній тісний взаємозв'язок з довкіллям та господарською діяльністю, яка відбувалася в гірських умовах. Їй належать багато аспектів, таких як архітектура, одяг, ремесла, предмети побуту, традиційне господарство та безліч інших елементів, які є важливою складовою культурної ідентичності лемків. Детальніше розглянемо додаткові аспекти матеріальної культури лемків.

Однією з основних характерних рис лемківської архітектури є використання природних матеріалів, що були доступні в Карпатах. Будівлі лемків споруджувалися в більшості з дерева, що мало важливу роль у забезпеченні тепла та збереженні енергії в умовах холодного гірського клімату. Також лемки користувалися інноваційними конструктивними рішеннями, такі як спеціальні дерев'яні каркаси, що допомагали розширити площу житла без використання дорогих матеріалів. Це стосувалося як житлових будинків, так і господарських споруд. Найпоширенішим типом будівель на Лемківщині були одно- та двоповерхові дерев'яні хати з високим дахом. Будівлі зазвичай мали форму «хатки», де перша частина будинку була призначена для житла, а друга - для господарських потреб. Лемки також мали певні для свого регіону типи хат, що мали у своєму архітектурному плані елементи властиві Карпатському регіону, такі як різьблені елементи з дерева, шишки на дахах, і розташування дверей та вікон так, щоб зменшити втрату тепла. Важливою характеристикою архітектури лемків є зв'язок між житлом та господарськими спорудами, що допомагало правильно використовувати обмежену площу. Зазвичай житло оточували садами, невеликими угіддями та городами, щоб забезпечувати продуктами харчування та іншими необхідними матеріалами. Крім головної хати, на Лемківщині будували також стайні, амбри призначені для зберігання сільськогосподарської продукції, зерносховища та будівлі для зберігання дров [13, с. 294].

Ремесло лемків було невід'ємною складовою їхнього господарства, котре не лише забезпечувало побутові потреби, а й сприяло економічній діяльності та розвитку культурної самобутності. Крім вже перелічених видів ремесел, були й інші, правда не на стільки поширені, але не менш важливі для місцевих жителів. Гончарство у лемків є однією з найбільш розвинених ремісничих традицій. Вони виготовляли гончарні вироби, які були потрібні як у побуті, так і в господарстві. Виготовлені майстрами на Лемківщині гончарні вироби мали свої характерні особливості: вони були максимально практичними та естетично красивими, і, окрім звичайного посуду, доволі часто виготовлялися вироби для декору, такі як

вази, глечики для меду або води. Окремим не менш важливим елементом є гончарні горщики для того, щоб варити страви та зберігати продукти. Дерево слугувало не лише головним будівельним матеріалом, а й використовувалося для виготовлення меблів. Лемки зазвичай робили доволі прості, але міцні дерев'яні меблі, такі як стільці, ліжка, лавки та столи. Ці меблі були універсальними і в більшості випадків, виготовлялися без зайвих прикрас, але в деяких випадках прикрашалися різьбленням. Лемки активно займалися ткацтвом, як і інші народи Карпат. Жінки плели тканину для пошиття одягу, рушників, покривал. Зазвичай тканини мали характерні геометричні візерунки, що були різними у регіонах, що залежало від того, чи тканина була призначена для повсякденного чи святкового одягу. Тканини часто використовували для пошиву етнічних елементів одягу, таких як шалі, спідниці та сорочки.

Традиційна кухня лемків відзначалася високою калорійністю та використанням натуральних продуктів, які були доступні в місцевих умовах Карпат. Беручи до уваги гірський клімат, основну харчування складали молочні продукти, овочі, м'ясо, картопля. Особливістю лемківської кухні є використання продуктів, що могли довгий період зберігатися в умовах суворої зими. Картопля була одним з головних продуктів у харчуванні лемків. З неї готували вареники з картоплею, картопляники (смажені картопляні млинці) та інші страви. Крім картоплі, важливим інгредієнтом в куховарстві була капуста, яку використовували в різних варіантах: фаршировані капустияні листки, капуста, солена капуста. Лемки також були славнозвісні своїми традиціями у виготовленні сирів та масла. Одна з найвідоміших страв - це рідкісні види бринзи та сиру, що подавалися з картоплею, м'ясом або хлібом. До страв з м'яса належали тушковане м'ясо з овочами, супи, м'ясні кулеші. Більшість страв готували в печі, що було традиційним способом приготування їжі на Лемківщині [15, с. 83].

Символіка в матеріальній культурі лемків була невід'ємною частиною їхнього буденного життя. Вишивка, декоративне різьблення по дереву, а також особливості архітектури мали в собі глибокий символічний зміст. Вишивка на

одязі, рушниках та інших побутових предметах зазвичай мала захисний характер, так як було прийнято вважати, що вона приносить удачу, береже від нещастя та відганяє нечисту силу.

Матеріальна культура лемків є не лише складовою їхнього побуту, а й важливим елементом культурної спадщини, що дає змогу усвідомити зв'язок між лемками, їхнім оточенням та суспільними практиками. Дослідження ремесл, архітектури, кухні та інших елементів матеріальної культури, дає змогу краще зрозуміти, як лемки пристосувалися до життя в гірських умовах, а також як вони зберігали свою ідентичність впродовж багатьох століть.

2.2 Духовна культура

Духовна культура лемків є також не менш важливою частиною їхнього народного життя і культурної ідентичності. Вона охоплює релігію, мову, фольклор, народні звичаї та традиції, що береглися впродовж століть, всупереч численним політичним, економічним та соціальним змінам, які відбувалися на території Лемківщини.

Релігія займала головну роль у житті лемків, створюючи їхню культурну неповторність та маючи вплив на соціальні відносини всередині громади. Вона стала не лише джерелом моральних норм, але й чинником, що об'єднував та допомагав лемкам берегти свою самобутність у важких історичних умовах. До XVII століття лемки разом з більшістю східнослов'янськими народами, сповідували православ'я та підтримували зв'язки з Київською митрополією. Але після підписання Берестейської унії 1596 року, котра привела до створення Української греко-католицької церкви, більша частина лемків поступово перейшли до греко-католицизму. Що стало наслідком як політичних рішень правителів того часу, так і діяльності духовенства, що намагалося знайти баланс між православними традиціями та новими умовами існування під владою Речі Посполитої. Греко-католицька церква дозволяла лемкам зберігати свої традиції, так як богослужіння продовжували проводитися церковнослов'янською мовою, а

обрядовість залишалася візантійською. В той же час, через вплив католицизму, у лемків з'явилися деякі нові традиції, такі як активне вшанування святих Західної Церкви та запозичення елементів латинського богослужіння. У ХІХ столітті зростання національних рухів спричинило поділ серед лемків. Частина з них прагнула до української ідентичності та підтримувала ідеї українського національного відродження, в той час як інша була схильна до русофільської орієнтації та прагнули повернути православ'я. Як наслідок, це призвело до глобальних конфліктів між греко-католицькими та православними громадами, що тривали аж до початку ХХ століття [5, с. 61].

Лемківські дерев'яні церкви є однією з найважливіших частин їхньої духовної культури. Вони будувалися з дерева, складалися з трьох частин (бабинець, нава, вівтар) і багатоярусні вежі, які надавали їм особливого вигляду. Такі споруди, церква святого Косми і Даміана у Бортному або церква святого Михайла у Смільнику, стали зразками лемківської сакральної архітектури. Іконостаси у таких храмах містили в собі традиційні українські та візантійські мотиви, зазвичай виконували їх місцеві майстри, які зберігали особливу художню школу регіону. Також в інтер'єрі поширено використовувалися народні розписи, а ікони вирізнялися символічністю та яскравими кольорами.

Лемки дотримувалися річного церковного календаря, до якого входили як загально християнські свята, так і локальні традиції. Різдво Христове супроводжувалося Святою Вечерею, під час якої на стіл готували 12 пісних страв. Після вечері починалися колядки - ритуальні обходи хат із піснями, які склалися як з християнських, так і дохристиянських мотивів. Великдень відзначався традиційним благословенням пасок, писанок та інших страв у церкві. Лемки мали звичай обливати одне одного водою у Великодній понеділок, що символізувало відновлення та очищення. Івана Купала - одне з найдавніших свят, яке зберегло язичницькі елементи. Лемки палили багаття, через яке перестрибувала молодь, плели вінки та здійснювали ритуали, пов'язані з вогнем та водою.

Окрему роль у релігійному житті відігравали паломництва до святих місць. Одним із найвідоміших духовних центрів лемків була Лютинська гора, куди тисячі прочан щороку приходили на свято Преображення Господнього. Також крім офіційного релігійного життя, лемки мали розвинену домашню релігійну культуру. У кожній хаті обов'язково був "божник" - куток з іконами, перед якими сім'я молилася вранці та ввечері. Певні ікони передавалися у спадок як родинні святині, що було прийнято вважати великою честю. Важливу місце у духовному житті громади займали народні релігійні пісні, легенди та молитви про святих. Лемківські колядки, великодні піснеспіви та похоронні пісні передавалися з покоління в покоління, створюючи неповторний пласт духовної культури. [6, с. 190].

Друга світова війна та її наслідки стали складним випробуванням для релігійного життя лемків. У 1945-1947 роках, під час операції «Вісла», багато лемків депортували на західні і північні території Польщі, що призвело до занепаду релігійних громад. Велику частину церков було знищено або передано римо-католикам, в той час як греко-католицька церква в Польщі була офіційно ліквідована. У післявоєнний період лемки піддавалися значній асиміляції, що позначилося також на їхній релігійності. У Польщі, Словаччині та безпосередньо і в Україні, вони майже постійно були змушені пристосовуватися до інших церковних структур, що значно вносило зміни в їхні традиції. Проте у 1989 році, після падіння комуністичних режимів, греко-католицька церква відновилася, що дало можливість лемкам знову відкривати свої парафії, відновлювати храми та повернутися до традиційних богослужінь. На сьогодні релігія продовжує бути важливим чинником збереження лемківської індивідуальності, а відновлені паломництва та духовні фестивалі допомагають популяризації їхньої культури.

Лемківська мова та літературна традиція є важливими складовими етнокультурної самобутності даного народу. Всупереч численним історичним викликам, лемкам вдалося зберегти свою мовну спадщину, що стала окремим діалектним видом української мови. Літературна традиція лемків розвивалася як в

усній, так і в писемній формі, вона охоплювала фольклор, авторську літературу, народну поезію та журналістику. Лемківська мова є східнослов'янським діалектом, що належить до південно-західної групи українських говорів. Вона формувалася під впливом українських, словацьких, польських та угорських мов, що зумовило її неповторні фонетичні, граматичні та лексичні та особливості [25, с. 43].

Фонетичні особливості

1. Окання: відсутність перехідного "о" в "і".
2. Гемінація голосних: наявність подвійних голосних у вимові.
3. Збереження м'яких приголосних: наприклад, "д^ьітя" (дитя) замість "дитя" в українській мові.
4. Відмінна вимова "г": збереження дзвінкого проривного "г" у багатьох словах, де в українській використовується "ґ".

Лексичні особливості

У лемківській лексиці збереглося чимало запозичень з польської, угорської та словацької мов, що можна пояснити довгими зв'язками з сусідніми народами.

Наприклад:

- "дзецко" (дитина) – полонізм,
- "потік" (струмок) – словацьке запозичення,
- "вікенд" (відпочинок) – германізм.

Поміж цього, у мові зберігаються давньоруські архаїзми, котрі зникли з інших українських діалектів.

Граматичні особливості

1. Інші дієслівні закінчення: використання "-ме" в першій особі множини ("ходиме" замість "ходимо").
2. Збереження давнього інфінітива: "говорити" як "говоритися".

Лемки у мові традиційно використовували кирилицю, хоча у ХХ столітті в діаспорі були спроби латинізації правопису, а саме у США та Канаді [4, с. 138].

Лемківська літературна традиція має глибоке коріння у фольклорі. Основними жанрами усної народної творчості були:

1. Народні пісні:

- Колядки та щедрівки (наприклад, "Свята ніч" та "Ой радуйся, земле"),
- Весільні та жартівливі пісні ("Лемківська весільна"),
- Пісні про вигнання та смуток за батьківщиною ("Зеленеє жито", "Ой Лемковино").

2. Казки та легенди:

- Казки про магичні перетворення ("Орел і змії"),
- Легенди про карпатських опришків, а саме Олексу Довбуша, що залишив слід у народній пам'яті лемків.

3. Прислів'я та приказки:

- "Не все, що блистить, є золото."
- "Лемко без гір, як риба без води."

4. Балада та дума:

- Епічні твори, що описували історичні події, такі як примусове переселення лемків під час операції "Вісла".

Фольклорні набутки лемків зіграла значиму роль у формуванні їхньої особливості, зберігаючи спільний світогляд громади навіть після розселення по світу.

Перші писемні пам'ятки, що стосуються лемків, з'явилися ще в XVII столітті, які мали вигляд релігійних текстів, граматичних описів та літописів. Але як окрема літературна традиція, лемківська література почала формуватися у XIX столітті.

Лемківські письменники та їхній внесок

1. Олександр Духнович (1803-1865) - один із перших лемківських літераторів, що відстоював національну самобутність. Його вірш "Я русин был, есмь и буду" став символом боротьби за збереження ідентичності.

2. Іван Федорович (1864-1936) - поет, який писав лемківською говіркою, описував у своїй творчості тему селянського життя у Карпатах.

3. Василь Гренджа-Донський (1897-1974) - представник української лемківської літератури, що активно поширював народну поезію Лемківщини.

4. Микола Мушинка - сучасний письменник та дослідник, який працює над збереженням лемківської спадщини.

У міжвоєнний період та у ХХ столітті виходило багато видань, які сприяли розвитку лемківської літератури. Серед них були: журнал "Лемківщина", газета "Наш лемко", літературні збірники "Лемківські зошити". У Канаді та США також активно розвивалася лемківська літературна діяльність, що сприяло збереженню мови між емігрантами [34, с. 275].

Лемківська культура характерна багатством обрядів та народних звичаїв, що виникали впродовж століть і зберігалися завдяки відстороненому способу життя в горах. Ці традиції включають різні сфери життя, зокрема календарні свята, соціальні звичаї та родинну обрядовість. Вони поєднують в собі дохристиянські вірування з греко-католицькою та православною релігійною традицією, формуючи певний пласт культури, що виділяє лемків поміж іншими етнографічними групами.

Різдвяні свята на у лемків завжди проводилися з особливими обрядами, які свято передавалися з покоління в покоління. "Свята вечеря", або Святвечір, мала особливе значення, так як була символом єднання родини та зв'язком із предками. На стіл обов'язково готували дванадцять пісних страв, кожна з яких мала духовний зміст. Основною з них була кутя, яку господар перш ніж почати вечерю підкидав ложкою догори - символізувалося, що чим більше зерен залишиться на стелі, тим більшим буде врожай наступного року. Особливою частиною святкування було внесення до хати дідуха - снопа жита, якого клали в кутку під образами, що символізувало достаток та продовження роду. Під скатертину клали сіно, а на порозі ставили тарілку з водою, для того, щоб душі померлих родичів мали змогу прийти вночі до сім'ї. Період Різдва

супроводжувався колядуванням, де брали участь і діти, і дорослі. Починали колядувати ще в Святий вечір після вечері. Компанії молодих юнаків ходили від хати до хати з різдвяною зіркою, співали традиційні колядки та віншували господарів на здоров'я і щастя. У знак подяки пригощалися гостинцями – медовими пряниками, горіхами, сушеними фруктами або грошима. Окремим елементом даного періоду було "ходіння з вертепом" - театралізоване дійство, яке відтворювало сцени народження Ісуса Христа, протистояння добра і зла, а також сатирично висміювало соціальні явища. На Старий Новий рік або на Василя, лемки організовували веселі обходи, головним дійством яких було водіння Маланки. Це був так званий маскарад, під час якого молодь брала на себе образи різних персонажів - серед яких обов'язково були Коза, Циган, Дід, Жид, який виконував роль тієї самої Маланки, як правило, це мав бути переодягнений хлопець. Вищезгадані обряди мали магічний зміст: було прийнято вірити в те, що вони сприяють добробуту в домі та родючості землі. Наступного дня вранці хлопці ходили засівати оселі зерном, примовляючи побажання щедрого врожаю та щастя для родини. Водохреща було також одним з важливих свят зимового циклу. Головним ритуалом було освячення води, що проводили біля джерел або на річках. Священик освячував воду, після чого люди набирали її в ємності, та зберігали впродовж року як цілющий засіб. Після служби чоловіки інколи купалися у крижаній воді - це вважалося ритуалом оздоровлення та очищення.

Весняні звичаї лемків пов'язані з пробудженням природи та початком сільськогосподарських робіт. Великдень святкували урочисто й супроводжували низкою обрядів. Господині пекли паски та готували традиційні страви, котрі потім несли до церкви в кошиках, щоб освятити. Особливе місце мали писанки – яйця розписані воском, що мали обереговий характер. Вони зберігалися в хатах, дарувалися рідним, а в деяких випадках клалися на підвіконня, з метою оберігати оселю від негоди. Після закінчення Великодньої служби, молодь збиралася на галявинах співати веснянки, водити хороводи, а в понеділок хлопці обливались водою, що мало символ очищення та щедрого врожаю.

До літнього циклу свят належав день Івана Купала, що супроводжувався купальськими обрядами. Дівчата плели вінки та пускали їх на воду, а хлопці намагалися їх впіймати, що могло бути ознакою майбутнього весілля. Молодь стрибала через вогнище, вірячи, що це приносить здоров'я та очищує від злих духів. Жнива завершували літній календарний цикл, і з ними пов'язували численні обряди. Останній сніп пшениці не зрізали, залишаючи його в полі як дарунок духам родючості. Після завершення збору врожаю було прийнято влаштовувати "обжинки" - святкування, під час якого співали жнивні пісні в яких дякували природі за врожай.

Традиції лемків на весіллях також відзначалися складною обрядовістю. Весілля святкували декілька днів і включало воно чимало ритуалів. Першим етапом було сватання - нареченого батьки приходили з хлібом і горілкою до хати нареченої, для того, щоб домовитися про весілля. Якщо дівчина погоджувалася, влаштовували обряд заручин, коли молодята обмінювалися обручками. Напередодні весілля наречена прощалася з дівочтвом, виконуючи тужливі пісні, а подруги вплітали їй вінок із мирти. Саме весілля складалося з вінчання в церкві, частування гостей та ритуального "чепцювання" нареченої, під час якого вона прощалася з дівочим вінком і їй накривали голову хусткою, символізуючи перехід у статус заміжньої жінки.

Похоронні звичаї також мали чимале значення у лемків. У момент смерті людини, завішували всі дзеркала в хаті, щоб душа не залишилася у відображенні. Перед тим як винести тіло з оселі, родичі відкривали всі двері, для того, щоб душа вийшла без перешкод. Під час похоронного процесу рідні не озиралися назад, щоб не накликати біду. Після похорону організовували поминальну трапезу, на якій обов'язковим було узвар та кутя [10, с. 146].

Духовна культура лемків є дуже багатою та різносторонньою, і містить в собі не лише моральні та релігійні переконання цього народу, але й їхні соціальні зв'язки, взаємодію з природою та побутові практики. Лемківська мова, народні звичаї та фольклор, релігійні обряди, не лише займають важливе місце у їхній

культурній спадщині, а й допомагають зрозуміти, як цей народ пристосувався до свого середовища і беріг свою ідентичність крізь століття.

2.3 Народне мистецтво

Народне мистецтво лемків є неодмінною частиною їхньої культурної спадщини, що відображає світогляд, традиції та естетичні вподобання цього етнографічного регіону. Через географічну ізоляцію та специфічні умови життя лемків, їхнє мистецтво набуло цікавих рис, що збереглися до наших днів. До нього належать різні форми - від декоративно-ужиткового мистецтва до театральної та музичної творчості, а також народну архітектуру, іконопис, розпис, кераміку, ткацтво, різьблення по дереву.

Декоративно-ужиткове мистецтво лемків є важливим елементом їхньої матеріальної культури, що відображає самобутні традиції, світогляд та естетику цього етнографічного регіону. Відповідно до природно-географічних умов, господарської діяльності лемків та способу життя, їхні мистецькі традиції зосереджувалися в більшості на різьбленні, обробці дерева, вишивці, гончарстві та ткацтві. Так як Лемківщина є багатим на ліси гірським регіоном, дерево стало головним матеріалом для будівництва житла, церковних споруд, господарських об'єктів та побутових предметів. Дерев'яні церкви, господарські будівлі та мали особливі архітектурні риси, такі як гонтові дахи, різьблені елементи та зрубні конструкції. Окремим видом мистецтва стало різьблення по дереву, що часто застосовували як у будівництві, так і в декорації побутових речей. Майстри Лемківщини виготовляли різьблені іконостаси для церков, сволюки, двері, а також предмети для домашнього користування - мисники, скрині, ложки. Для лемківської різьби властиві рослинні та геометричні орнаменти, які мали символічний зміст: ромби символізували родючість, зигзаги - воду, кола - сонце та вічність. Особливе місце мали хрести, які вирізьблювали з дерева та встановлювали біля хат, в полях та на роздоріжжях. Вони символізували не лише релігійні

символи, а й обереги, які, за віруваннями лемків, оберігали оселі та господарства від всяких бід.

Вишивку та ткацтво було прийнято вважати традиційними жіночими ремеслами, які передавалися з покоління в покоління. До основних тканих виробів належали рядна, крайки (пояси), рушники, обрядові полотна, настільні скатертини. Лемківські тканини були простими та вирізнялися стриманими кольорами, де переважали синій, червоний та чорний кольори. Вишивка використовувалася в більшості для оздоблення сорочок, святкового одягу, рушників та серветок. Орнамента мала теж символічне значення: ромби та зигзаги означали захист від поганих духів та родючість, хрестоподібні узори вважалися оберегами. Вишивка виконувалася зазвичай хрестиком, мережкою та гладдю. Неповторною особливістю вишивки лемків було поєднання традиційних слов'янських мотивів із впливами польського та угорського декоративного мистецтва, що виникло через географічне розташування та історичні зв'язки лемків із сусідніми народами [24, с. 66].

Гончарство було розвинене в більшості селах Лемківщини, особливо у районах, які були багаті на глину. Майстри виготовляли посуд, елементи декору, плитки для печей. Основними видами виробів були глечики, дзбанки, миски, тарілки, макітри, горнятка, якими користувалися в повсякденному житті. Лемківська кераміка мала особливе коричнево-зелений або жовто-коричневий колір. Її прикрашали рослинними та геометричними візерунками, які наносилися за допомогою риткування або глазурованого розпису. Найпоширеніші мотиви - стилізовані квіти, спіралі, виноградні лози, хвилясті лінії. Відомими центрами гончарства на Лемківщині були Мушина, Гладишів, Новий Санч, Беч, де створювалися не тільки традиційні побутові вироби, а й декоративна кераміка [2, с. 71].

Не зважаючи на те, що обробка металу не була дуже поширеною, як от ткацтво чи різьблення по дереву, майстри Лемківщини виробляли ковальські

вироби, зокрема знаряддя праці, підкови, дверні клямки. Особливим ремеслом було ювелірство, де лемки досягли великих успіхів. Жінки носили мідні та срібні намиста, брошки, пояси, які були оздоблені витонченими орнаментами.

Іконопис на Лемківщині починається з середини середньовіччя. У цей період лемки сповідували православ'я, і вже тоді з'явилися перші приклади іконографії, які мали вагомий вплив на сакральне мистецтво в регіоні. Варто зазначити, що Лемківщина перебувала в межах кількох держав, що мало значний вплив на релігійне мистецтво. На цих землях спостерігалися як східно-християнські, так і західно-християнські традиції, що сприяло певному синтезу стилів і технік в іконописі. Основна особливість лемківського іконопису - використання місцевих художніх прийомів, які об'єднували в собі елементи візантійської, польської, а також грецької та угорської іконографії. Це стало результатом історичних процесів, таких як контакт з іншими народами і культурами, а також становлення місцевих традицій і релігійних практик. Лемківські іконописці доволі часто були змушені працювати в умовах обмежених ресурсів, тому користувалися місцевими матеріалами для створення ікон - дерево, текстиль, скло, а також природні фарби. Особливо значимою характерною рисою іконопису лемків, є традиція іконопису на склі, що набула поширеності на території Лемківщини. Іконопис на склі є однією з найбільш характерних рис сакрального мистецтва даного регіону. Ця техніка з'явилася на основі стародавнього традиційного живопису, проте у Лемківщині набула значного розвитку в XVI-XVIII століттях. Майстри іконопису наносили малюнок на зворотну сторону скла, це давало можливість берегти яскравість фарб і одночасно створювати ефект світла і глибини. Це мистецтво набуло величезної популярності поміж місцевих жителів, тому що воно було менш затратним та більш доступним, якщо порівнювати з традиційними іконами на дереві. Ікони на склі в більшості мали релігійні сюжети - образи Богородиці, Ісуса Христа, святих, а також сцени з біблійних сюжетів [28, с. 182].

Ікони лемківського походження виділяються специфікою символіки. Вони зазвичай містять багато символів, які стосуються традиційних уявлень лемків про світ, життя та релігію. Наприклад, використання певних кольорів мало своє пояснення: червоний колір символізував святість, золотий - божественну світлоту, а синій - небесну твердь. Можна помітити також яскраво виражене використання геометричних форм, які нагадують про візантійську іконографію. Окремо варто виділити таку не менш важливу особливість лемківського іконопису, як використання в композиції мотивів фольклору. Це може бути відображено через стилізовані орнаменти, які нагадують місцеві традиції вишивки або різьблення по дереву, що робить ікони не лише релігійними, а й народними об'єктами, які вписуються в побут та культуру лемків.

Крім ікон, до сакрального мистецтва лемків належав також розпис церков. Лемківські церкви, в більшості дерев'яні, часто мали внутрішні розписні декорації, які були виконані місцевими майстрами. Це розписування включало як зображення святих, так і сцени з життя Ісуса Христа. У оформленні храмів використовували не тільки релігійні, а ще й декоративні елементи, які були властивими для народного мистецтва Лемківщини.

Всупереч численним політичним та історичним подіям, які зазнав лемківський народ, традиції сакрального мистецтва та іконопису збереглися. Після того, як лемків депортували у середині ХХ століття, деяка частина сакральних об'єктів була втрачена, але традиція живе в серцях людей і в багатьох музеях, де зберігаються роботи лемківських іконописців. Сьогодні в Україні та за її межами проводять дослідження, що спрямовані на відродження та збереження цієї унікальної культурної спадщини.

Лемківський народний живопис має давню історію, яка налічує століття і бере свій початок у традиціях середньовічного мистецтва, а саме вплив Візантії на релігійний живопис, а також українські народні традиції, що сформувалися в межах Галичини. Лемки, як частина українського етносу, вбирали в себе різного роду художні та культурні впливи, які можна було спостерігати в межах їхнього

життя в Карпатах. У побуті лемків часто використовували елементи живопису, зокрема у вигляді розписів на дерев'яних будівлях. Однією з найбільш властивих рис живопису лемків була розписка осель, де фарбувалися не тільки стіни, але й вікна, двері, меблі. Особливо яскраво цей звичай відображався в розписах житлових приміщень і господарських будівель, які були не лише естетичними, а й охоронними цілями. Розпис на будинках мав глибокий символічний зміст, адже орнаменти та кольори, які використовували для оздоблення стін, було прийнято вважати оберегами від нечистих сил і стихійних лих. Лемківському народному живописі характерна своя особлива техніка, що значно відрізнялася від академічного живопису. Основні техніки, які використовувалися для розпису, були пов'язані з нанесенням фарб на поверхні меблів або дерев'яних конструкцій. Щоб створити самі фарби використовували природні матеріали, а саме землю, різні рослинні пігменти та мінерали, які в свою чергу сприяли довговічності кольорів. Найбільш поширеною технікою в живописі лемків була розписка «по сиру», де фарба наносили на ще не висушене дерево, що дозволяло отримувати яскравіші кольори і глибини. Також досить популярною була техніка сухої розписи, коли поверхня ретельно ґрунтувалася перед нанесенням фарби. До основних елементів народного живопису лемків належать геометричні орнаменти, зображення тварин, квітів, птахів і дерев, а також рослинні мотиви. Такий стиль був не лише декоративним, але і мав символ, який був пов'язаний з природними циклами життя, захистом та родючістю [16, с. 27].

Символіка у народному живописі лемків є важливим аспектом, так як вона тісно перепліталася з релігійними віруваннями і народними переконаннями. Головна тема для зображень були мотиви життя природи, благополуччя, родючості і достатку. В орнаментах часто можна помітити стилізовані зображення рослин, квітів, дерев, що повинні були берегти хату від поганих впливів зовнішнього світу. Символіка кольору займає важливу роль у цьому мистецтві. До прикладу, червоний колір означав енергію, захист від недобрих духів і життєву силу. Зелений символізував взаємозв'язок з природою і

родючістю, а золотий вказував на велич і божественну. Синій колір часто асоціювали з небом, що в свою чергу було пов'язано з духовною стороною життя. У деяких зразках живопису лемків можна зауважити вплив церковних традицій: іконографічні зображення святих, сцени з Біблії, що переплітаються з народними мотивами і стають унікальним поєднанням світських і релігійних образів.

Церква у лемків завжди була основою не тільки релігійного життя, але і культурним осередком, де проявлялося народне мистецтво. Лемки, будучи греко-католиками або православними, поширено прикрашали свої храми розписами. Стіни храмів зазвичай оздоблювали кольоровими розписами, на яких зображали святі сцени, життя Ісуса Христа, Богородиці та святих. Особливо важливими для лемків були іконостаси, які прикрашали храми. Вони виконували не лише релігійну функцію, а й естетичну, адже елементи іконостасів вирізнялися високою художньою майстерністю. Ікони на дереві, розписи стін і куполів були виконані в традиційному народному стилі з елементами місцевої символіки [39, с. 94].

Народна музика та спів лемків є невід'ємною частиною їх культурної спадщини і важливим елементом побутового та святкового життя цього етнографічного регіону. Музика лемків відображає їхню історію, духовні переконання, повсякденну діяльність, а також специфічні взаємозв'язки з іншими народами та культурами, зокрема польською, словацькою та угорською. Музика лемків розвивалась під впливом місцевих традицій, а також культурних контактів з іншими народами, зокрема з гуралями, бойками, русинами та словаками. Географічне розташування Лемківщини, її ізольованість через гірський ландшафт, а також тривала історія співіснування з різними народами, створили унікальний музичний стиль, який поєднував елементи як східнослов'янських, так і західнослов'янських традицій. Перші свідчення про розвиток музичних традицій серед лемків датуються середньовіччям. У цей час на території Лемківщини активно розвивалась релігійна музика, а також виникали перші форми народної пісні. Велике значення для формування народної музики лемків мала і церковна

музика, що використовувалась в обрядах православної та греко-католицької церкви.

У традиційній лемківській музиці широко використовувалися народні інструменти, серед яких важливе місце посідали струнні та ударні інструменти, а також духові. Одним із найбільш характерних інструментів Лемківщини є цимбали – інструмент з родини ударно-струнних, який є невід’ємною частиною музичної традиції цього регіону. Цимбали використовувалися як сольний інструмент, а також для супроводу пісень на святах і весіллях. Не менш важливими були скрипки, що також широко застосовувались у народній музиці лемків. Скрипки в Лемківщині мали свою специфічну конструкцію та характер звучання, що зумовлювалося місцевими традиціями виготовлення інструментів. Додатково, для супроводу музичних композицій лемки використовували трубки, сопілки, бубни та трембіти – інструменти, що характерні для гірських регіонів. Трембіти, особливо, були важливим елементом у зв’язку з природою: їх звучання часто використовувалося для сповіщення про події, як під час великих свят, так і для вітання між поселеннями. Музика лемків переважно мала народний характер і відзначалась мелодійністю, а також простотою структури. Пісні виконувалися на основі традиційних мелодій, що часто передавалися з покоління в покоління. Це були як побутові, так і обрядові пісні, що співались в процесі роботи на полі, під час святкових обрядів, на весіллях, хрестинах, а також у релігійних церемоніях.

Серед основних форм лемківської музики можна виділити такі:

1. Ліричні пісні - пісні, що виражають емоції, почуття, зокрема любов, тугу та печаль. Ці пісні часто мали на меті заспокоїти серце і розважити слухачів.
2. Робочі пісні - співаються під час фізичної праці, таких як жнива чи вигін худоби. Вони виконувалися як спосіб підтримки ритму праці та створення спільного настрою серед трудящих.

3. Весільні пісні - одна з найважливіших категорій у музичній культурі лемків. Весільні пісні супроводжували кожен етап весільного обряду - від підготовки до свята до післясвяткового бенкету.

4. Релігійні пісні - літургійні та духовні пісні, які виконувались під час церковних обрядів, зокрема у Великдень, Різдво та інші свята, були важливою частиною духовної музики лемків.

Пісні також часто супроводжувалися танцями, і деякі пісні набували характеру пісень-танців, де важливу роль грали швидкі темпи та ритмічні мотиви. Пісні лемків не лише відображали повсякденне життя, але і служили важливою частиною релігійних і побутових обрядів. Особливо велике значення пісня мала під час святкувань, таких як Різдво, Великдень, Івана Купала та Святвечір. Обрядові пісні супроводжували й інші важливі моменти, наприклад, обряд пов'язання хустки, молебні, а також поїздки до церкви. Народна музика лемків була не лише інструментом для розваги та звеселення, але й важливим аспектом громадського життя. Співи під час свят, релігійних подій, а також на зібраннях були засобом об'єднання громади, збереження традицій, передавання знань і спільного досвіду. Весілля були важливим елементом у житті лемків, і музика займала центральне місце у цьому святі. Під час весільних обрядів звучала традиційна музика, яка супроводжувала не лише урочисті моменти, але й створювала святкову атмосферу. У лемківських піснях весільна тематика часто поєднувалась з ритуальними елементами, наприклад, з проханням до Богородиці благословити молодих [17, с. 262].

Історія театрального мистецтва лемків бере свій початок в далекому середньовіччі, коли серед простих людей народжувалися перші форми театральних вистав, пов'язаних з релігійними святами, обрядовими діями та святами. Перші театральні форми часто мали релігійний характер і виконувались у межах церковних святкувань, зокрема на Великдень та Різдво. Особливість лемківських театральних традицій полягала в тому, що вони активно поєднували елементи народного фольклору, зокрема пісні, танці та словесні твори, що

дозволяло створювати унікальну форму сцени. Основними компонентами театрального дійства були також костюми, що відображали регіональні особливості лемківської культури, та специфічний реквізит, зокрема дерев'яні маски, які мали своє сакральне значення. З часом, коли в середині ХІХ століття на території Лемківщини почали розвиватися театральні колективи, лемківські селяни все більше стали брати участь у аматорському театральному русі. Такі колективи діяли на місцевому рівні та мали на меті як релігійне, так і розважальне значення для громади.

Фольклорні вистави лемків, як і в інших карпатських регіонах, мали своєрідний характер, який виражався через драматургію, за якою стояли як побутові, так і обрядові сюжети. Основні типи вистав мали форму пісенно-танцювальних композицій, театралізованих дійств, що супроводжували святкові обряди. Фольклорні вистави лемків були важливою частиною ритуалів, таких як весілля, святкування Івана Купала, Різдва та Великодня. Одним з найбільш популярних видів народних вистав був вертеп - ляльковий театр, що з'явився на Лемківщині в ХVІІІ–ХІХ століттях. Вертепи в Лемківщині здебільшого використовували дерев'яні ляльки, що виконували релігійні сюжети, зокрема сценки з народження Христа. Це був символічний спосіб передачі релігійних і моральних цінностей, що одночасно виконував і освітню, і розважальну функцію. Ще однією важливою формою театралізованих дійств були костюмовані народні дійства, що супроводжували обрядові свята, такі як купальські обряди або місячні святкування. Особливо значущими були ритуали пов'язані з сільським календарем, які включали театралізовані сцени, що мали на меті звернення до природних сил. Ці дійства відзначалися глибоким символізмом, у якому поєднувались елементи магії та вірувань, що активно використовувались під час святкових обрядів.

Театр у лемківському середовищі мав важливу соціальну функцію, адже, через участь у колективних виставах, лемки могли зміцнювати свою групову ідентичність. Народні вистави дозволяли зберігати традиції, передавати мудрість

попередніх поколінь та об'єднувати громаду. Спільне виконання пісень та танців, театральні вистави допомагали підтримувати соціальні зв'язки, формували відчуття приналежності до конкретної громади. Це ставало особливо важливим під час складних історичних періодів, коли лемки переживали значні соціальні та політичні зміни, зокрема під час періоду Габсбурзької монархії, польської та радянської влади. Театральне мистецтво допомагало зберігати національну самобутність та відображати культурні стереотипи й вірування, а також зміцнювало єдність у боротьбі за етнічну самосвідомість і автономію [36, с. 204].

Народне мистецтво лемків є унікальним явищем, що відображає багатовікові традиції цього етнографічного регіону. Воно збереглося попри депортації та репресії й сьогодні продовжує існувати завдяки зусиллям етнографів, дослідників та самих нащадків лемків. Від дерев'яної архітектури та іконопису до музичних традицій і фольклору – кожен елемент народного мистецтва лемків несе в собі глибокий культурний зміст і є важливою частиною української та європейської спадщини.

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ ВИКОРИСТАННЯ ЛЕМКІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ

3.1 Поширення лемківської культури через культурні заходи та фестивалі

Лемківська культура, одна з найбільш виразних етнографічних груп України, зберігається та передається через культурні заходи та фестивалі. В умовах глобалізації та урбанізації, коли багато традицій та обрядів можуть бути втрачені, ці культурні події стали важливим інструментом для збереження та популяризації лемківської спадщини. Вони не лише сприяють підтримці культурної ідентичності лемків, але й відіграють важливу роль у формуванні національної самосвідомості, поширенні знань про цей народ серед широкої аудиторії та наданні платформи для представлення лемківської культури на міжнародному рівні. Фестивалі лемківської культури стали важливою складовою частиною життя не лише самих лемків, а й ширшого культурного середовища. Вони виконують кілька основних функцій: збереження традицій, передачу культурної спадщини молодим поколінням, а також служать платформою для інтеграції лемківської культури у загальний культурний контекст країни.

Фестиваль "Лемківська Ватра" є одним із найбільших і найвідоміших культурних заходів, які організовуються для популяризації лемківської культури. Він проводиться щорічно з 1975 року в польському місті Ждихов. Метою фестивалю є збереження та популяризація традицій лемківської культури, які виникли в умовах карпатських гір, а також зміцнення взаємозв'язків між лемківськими громадами, що проживають у різних країнах, зокрема Польщі, Україні, Словаччині та США. Програма фестивалю включає різноманітні культурні та мистецькі заходи: концерти фольклорних колективів, виставки народного мистецтва, майстер-класи з ткацтва, вишивки, виготовлення гончарних виробів, а також гастрономічні заходи, де відвідувачі можуть скуштувати

традиційну лемківську кухню. Особливу увагу надається лемківським пісням та танцям, які виконуються не тільки професійними колективами, а й аматорами, що дозволяє зберігати автентичність лемківського фольклору. "Лемківська Ватра" стала важливим місцем зустрічі лемків із різних країн, а також є платформою для підтримки та відновлення лемківської мови. Вона сприяє формуванню культурної та етнічної ідентичності не лише серед лемків, але й серед ширшого кола людей, котрі прагнуть дізнатися більше про історію та традиції цієї етнографічної групи [18].

В Україні також проводяться численні культурні заходи, які мають на меті збереження та популяризацію лемківської культури. Одним із таких заходів є фестиваль "Лемківська душа", який проходить у містах, де проживають нащадки лемків, таких як Івано-Франківськ, Львів, Ужгород. Цей захід включає виступи народних колективів, майстер-класи з традиційних ремесел, виставки народного мистецтва та історії лемків. Фестиваль "Лемківська душа" є важливим не лише для збереження культурної спадщини, а й для поглиблення міжетнічних відносин та інтеграції лемківської культури в загальну українську культурну традицію. Тут можна побачити лемківські пісні, танці, традиційні одяги, а також знайти інформацію про історію лемків і важливі етапи їхнього розвитку. Завдяки таким заходам, лемки в Україні мають можливість не тільки підтримувати свої традиції, але й сприяти формуванню національної ідентичності серед широкої аудиторії. У країнах діаспори (Канада, США, Австралія) також активно проводяться лемківські культурні заходи, на яких презентують традиції рідного краю. Це дає можливість лемкам, які живуть далеко від своєї батьківщини, зберігати свої культурні зв'язки та підтримувати взаємодію з лемками інших країн.

Крім національних фестивалів, лемки також активно беруть участь у міжнародних культурних заходах, таких як фольклорні фестивалі, культурні обміни та виставки в Європі та Північній Америці. На таких заходах лемки мають можливість не лише презентувати свою культуру, а й познайомитися з культурними традиціями інших народів. Ці міжнародні фестивалі, наприклад,

Фестиваль народних культур у Торонто або Міжнародний фестиваль фольклору в Нью-Йорку, дозволяють лемкам зберігати свою ідентичність навіть перебуваючи далеко від рідної землі, а також знайомити широку аудиторію з їхніми традиціями, музику, танцями, народними ремеслами та гастрономією. Фестивалі та культурні заходи мають також важливе значення для збереження лемківської мови, яка є однією з основних складових культурної ідентичності лемків. Вони стають місцем, де молоді люди можуть почути та вивчити рідну мову, а також навчитися традиційних пісень і танців, що виконуються на лемківській говірці. Для відродження інтересу до лемківської мови часто організуються мовні курси, де за допомогою сучасних технологій та методик проводяться заняття для дітей та дорослих. Це дозволяє зберігати живу традицію лемків, а також зробити її доступною для нових поколінь. Культурні заходи відіграють важливу роль у формуванні та збереженні етнічної ідентичності, особливо серед молодого покоління, яке може бути відірване від традиційної культури своїх предків через глобалізацію, урбанізацію та інтеграційні процеси. Лемківська культура, з її багатою історією та самобутніми традиціями, є важливим елементом культурної спадщини, який потребує особливої уваги у контексті сучасних соціальних змін. Завдяки культурним заходам, таким як фестивалі, виставки, майстер-класи та інші ініціативи, молодь має можливість не тільки знайти свою ідентичність, а й активно долучатися до збереження та розвитку лемківських традицій. У цьому підпункті ми розглянемо вплив культурних заходів на збереження лемківської ідентичності серед молоді [20].

Формування етнічної ідентичності, особливо в умовах постійних соціальних і культурних змін, є важливим аспектом процесу інтеграції особистості у суспільство. Молодь, що живе в умовах глобалізації, має обмежені можливості для пізнання та підтримки власної культурної спадщини, що може призводити до втрати зв'язку з етнічними коренями. Однак культурні заходи, які присвячені лемківській культурі, дозволяють молодим людям відчути глибокий зв'язок зі своєю історією, мови, традиціями та культурою. Культурні заходи, зокрема,

дозволяють молодим лемкам не лише вивчати свою культуру, а й активно долучатися до її збереження. Вони стають місцем зустрічей з іншими представниками лемківських громад, що дозволяє зміцнити почуття приналежності до певної культурної групи. Молодь має можливість спілкуватися на рідній мові, знайомитися з традиційними ремеслами, народними піснями та танцями, що допомагає формувати не лише культурну, а й національну ідентичність. Одним із найбільш ефективних інструментів збереження лемківської ідентичності серед молоді є фестивалі, які проводяться як в Україні, так і в країнах діаспори. Фестивалі, такі як "Лемківська Ватра" в Польщі або "Лемківська душа" в Україні, є важливими культурними подіями, які приваблюють молодь різного віку та статусу. Вони створюють платформу для самовираження, дозволяючи молодим людям не лише насолоджуватися лемківськими традиціями, а й активно долучатися до їхнього збереження через участь у виступах, майстер-класах, конкурсах і інших культурних активностях. Ці фестивалі стали важливими не тільки для емоційного і культурного розвитку молоді, а й для формування активної громадянської позиції. Завдяки участі у фестивалях молодь вчиться цінувати культурне надбання своїх предків, розуміти важливість збереження культурної ідентичності, а також працювати над популяризацією традицій серед ширшої аудиторії. Фестивалі дають можливість молодим лемкам відчувати себе частиною великої громади, об'єднаної спільною історією та культурою.

Освітні програми та майстер-класи є ще одним важливим елементом, який сприяє збереженню лемківської ідентичності серед молоді. Завдяки проведенню майстер-класів з народних ремесел, таких як вишивка, гончарство, ткацтво, молоді лемки мають можливість не лише дізнатися про техніки, що використовували їхні предки, але й на практиці освоїти ці ремесла, зберігаючи їх живими. Ці програми дозволяють інтегрувати традиції в повсякденне життя молодих людей, допомагаючи їм краще зрозуміти й оцінити важливість культурної спадщини для їхньої особистої ідентичності. Більш того, організація

курсів по вивченню лемківської мови сприяє збереженню рідної мови серед молоді. В умовах, коли мова лемків зазнає значної загрози через вплив інших мов, культурні заходи, що включають мовні курси, є необхідними для того, щоб молоді люди могли вивчити або хоча б зберегти знання рідної говірки. Ці курси часто поєднуються з іншими культурними заходами, такими як лекції, кінопокази чи виступи, що дають можливість молоді відчувати єдність з культурною спадщиною лемків. У сучасному світі соціальні мережі та онлайн-платформи стали важливими інструментами для поширення культурної інформації серед молоді. Вони дозволяють швидко і ефективно доносити до широкої аудиторії інформацію про культурні заходи, традиції та звичаї лемків. Молодь, що активно користується соціальними мережами, може через ці платформи ділитися своїми враженнями, брати участь у онлайн-акціях, конкурсах та фестивалях [22].

Соціальні мережі також стали важливими для залучення нової аудиторії до культурних подій, оскільки вони дозволяють швидко анонсувати події, публікувати фотографії, відео та інші матеріали, що допомагає зберегти і поширювати лемківську культуру серед молоді. Окрім того, через соціальні мережі молодь може брати участь у міжнародних обмінах і підтримувати зв'язок з іншими лемками, що проживають у різних країнах.

Культурні заходи та фестивалі є основними інструментами поширення та збереження лемківської культури. Вони сприяють не лише збереженню традицій, але й їх передачі новим поколінням. Фестивалі "Лемківська Ватра", "Лемківська душа" та численні інші культурні заходи надають можливість не тільки зберігати культуру, але й популяризувати її серед широкої аудиторії, залучаючи нових шанувальників. Завдяки таким подіям лемки зберігають свою ідентичність, розвивають національну свідомість та зміцнюють зв'язки між різними поколіннями та громадами.

3.2 Використання у сучасному дизайні та мистецтві лемківських традицій

Лемківська культура з її унікальними традиціями, декоративними елементами, народним мистецтвом та архітектурою займає важливе місце в культурній спадщині України та інших країн, де проживають лемки. Сучасні дизайнери, художники та майстри все частіше звертаються до лемківських традицій, щоб використовувати їх у нових формах мистецтва та дизайну. Цей процес дозволяє зберігати та адаптувати багатий культурний спадок лемків до сучасних вимог та умов. Вивчення і використання лемківських традицій у сучасному дизайні та мистецтві є важливим аспектом культурної ідентичності лемків і сприяє популяризації їхнього культурного надбання серед ширшої аудиторії.

Лемківські орнаменти, характерні для вишивки, розписів, кераміки та дерев'яної скульптури, знаходять своє відображення в сучасному дизайні як у текстильному мистецтві, так і в графічному дизайні. У традиційних лемківських виробках використовувались геометричні мотиви, рослинні орнаменти, стилізовані зображення тварин, що мали не тільки естетичну, але й символічну функцію. Сучасні художники та дизайнери адаптують ці елементи, трансформуючи їх у сучасні вироби, які поєднують в собі народну традицію та сучасні технології. Одним із прикладів використання лемківських мотивів у сучасному дизайні є продукція вітчизняних дизайнерів, яка поєднує традиційні орнаменти з новітніми техніками та матеріалами. Використання мотивів лемківської вишивки на сучасному одязі, аксесуарах, постерах і упаковках товарів сприяє популяризації цих традицій серед молоді. Вишиванки з лемківськими орнаментом, наприклад, використовуються в дизайні як у традиційних, так і в більш сучасних інтерпретаціях, де є вражаюче поєднання народних мотивів з елементами модерну. Такі орнаменти можуть також бути використані у графічному дизайні, де лемківські елементи набувають нового вигляду, а також у вигляді абстрактних форм, що інтерпретуються через типографіку та інші сучасні методи графічної

роботи. Це дозволяє зберігати естетику лемківської культури та адаптувати її до сьогодення [19].

Лемківська архітектура є важливою складовою культурної спадщини цього етнографічного регіону, відображаючи глибокі зв'язки з природою, а також релігійні та соціальні традиції лемків. Архітектурні стилі і техніки будівництва, що виникли серед лемків, мають унікальні особливості, пов'язані з історичними умовами, культурними впливами та матеріалами, доступними в цьому регіоні. Оскільки лемки проживали в гірських і лісистих місцевостях, це наклало свій відбиток на форму та структуру їхніх будівель. Лемківська архітектура вирізняється простотою, функціональністю та гармонійним поєднанням з навколишнім середовищем. Для будівництва традиційних лемківських хат використовували місцеві природні матеріали - дерево, камінь, солому, глину. Це забезпечувало не лише зручність і тепло у побуті, але й відповідало традиціям місцевої будівельної культури. Типова лемківська хата мала двоскатний дах, обшитий гонтом або соломою. Крокви були розташовані на стовпах або кам'яних підпорах. Така конструкція дозволяла захищати оселю від сильних вітрів і опадів, що є важливим аспектом в умовах гірської місцевості. Особливо важливим елементом лемківської архітектури є так звані «хати з двома чердаками». В одній частині хати розташовувалась житлова зона, в іншій - господарське приміщення. Дахи таких будинків часто мали високу форму, що дозволяло полегшити провітрювання та утримувати тепло в зимовий період.

Лемківська релігійна архітектура, як і в інших карпатських регіонах, є важливою складовою культурної спадщини. Церкви лемків є відображенням не лише релігійних переконань, а й архітектурних традицій, що мають вплив як східнослов'янської, так і західноєвропейської культури. Вони є переважно дерев'яними та мали характерні для цього регіону форми — з високими дахами, в яких часто поєднувалися елементи візантійського і західного християнства. Особливості лемківських церков полягають у їхній конструкції, яка має три основні частини: центральну наву, притвор (вхідну частину) та вівтарну частину.

Стилістично ці церкви часто нагадують так звані «тридцятистовпові» храми, з характерними для них арками і високими стелями. Однією з особливостей є наявність чотирьохгранних куполів, що є також традиційним елементом архітектури цієї етнографічної групи. Іконостаси, розташовані в лемківських церквах, виконували важливу роль у релігійній практиці, а їхній дизайн часто включав елементи народної творчості, такі як різьблені дерев'яні деталі, орнаментовані ікони і лики святих. Лемківські церкви також мали традиційні для цього регіону різьблені двері та вікна, оформлені відповідно до народних мистецьких стандартів.

Інтер'єр традиційної лемківської оселі був суто практичним і гармонійно поєднувався з оточуючим середовищем. У хатах лемків, як правило, використовували місцеві матеріали, такі як дерево, солома, глина, що додавало інтер'єрам затишку та естетичної привабливості. Стіни будинків обкладалися глиною або покривалися білою фарбою, що робило приміщення світлим і теплим. Особливу увагу приділяли обробці дерев'яних елементів інтер'єру. Різьблення на меблях та дверях було характерним для лемківських осель. Відомі дерев'яні лави, стільці, столи, полички, виготовлені вручну, які мали декоративні елементи - квіткові мотиви, геометричні візерунки, що зберігаються й до сьогодні в музеях та колекціях. Стелі лемківських хат часто були низькими, а підлога - дерев'яною або глиняною. Камін або піч була центром оселі, де родина збиралася для обіду, розмов, або відпочинку. При цьому піч виконувала не тільки функцію обігріву, але й куховарства, оскільки мала спеціальні вогняні камери для приготування їжі. Також важливим елементом лемківського інтер'єру є декоративні тканини. Окремо треба згадати про традиційні лемківські килими, рушники, покривала, які часто виготовлялися власноруч. Вишивка на цих виробах була особливою, з характерними орнаментами, що несли символічне значення для лемків [39, с. 188].

В останні роки зростає інтерес до використання лемківських традицій в оформленні сучасних інтер'єрів. Традиційні орнаменти, які були властиві для

лемківських хат, тепер використовуються в дизайнерських концепціях для створення еклектичних та етнічних інтер'єрів. Сучасні дизайнери все частіше звертаються до лемківських мотивів у вигляді різьблення на дерев'яних меблях, вишивок на текстилі, а також декоративних елементів, таких як плетені кошики або глиняні вироби. У сучасних інтер'єрах лемківські орнаменти та стилістика використовуються не тільки для створення етнічного настрою, але й як спосіб збереження культурної спадщини. Відроджені лемківські мотиви в інтер'єрах дають змогу поєднувати традиційні елементи з новими технологіями, такими як скло, метал або сучасні тканини. Завдяки цьому лемківські традиції не тільки зберігаються, але й еволюціонують, стаючи частиною сучасного культурного контексту.

Однією з важливих складових лемківського декоративного мистецтва є кераміка. Лемківські гончарі виготовляли різноманітні предмети побуту, починаючи від посуду і закінчуючи декоративними виробами. Сучасні майстри використовують традиційні техніки лемківського гончарства, поєднуючи їх з новими підходами до форми та дизайну. Керамічні вироби, виконані за старовинними рецептами, часто стають частиною сучасного інтер'єру або навіть модних аксесуарів. Особливістю лемківської кераміки є використання натуральних барвників для розпису виробів, що нагадує сучасний підхід до використання органічних матеріалів. Цей аспект знаходить своє застосування у виробництві сучасних керамічних виробів, таких як чашки, тарілки, вази та інші предмети побуту, виконаних у стилі лемківської кераміки. Крім того, сучасні дизайнери часто звертаються до традиційних форм, таких як череп'яні горщики, глечики та інші вироби, що несуть в собі глибокий історичний контекст [29, с. 100].

Сучасні дизайнери також активно використовують лемківські традиції в моді. Народні орнаменти та символіка лемків стали частиною модних колекцій, особливо на рівні етно-стилю, який поєднує традиційні елементи з сучасними концепціями моди. Лемківські вишивки, мотиви дерев'яної різьби та кольорові

тканини стали частиною багатьох колекцій одягу, взуття та аксесуарів. Вони часто з'являються на платтях, куртках, сумках, шарфах, що дозволяє зберегти зв'язок з народною культурою і одночасно відповідати сучасним тенденціям. Особливо популярними стали дизайнерські вироби з використанням лемківських вишивок або орнаментів на одязі та аксесуарах, що має на меті підтримку національної ідентичності та екологічності моди. Молоді дизайнери поєднують традиційні елементи з новими технологіями, створюючи унікальні колекції, які мають не тільки естетичну, а й культурну цінність. З появою нових технологій, лемківська культура та її елементи стали частиною графічного дизайну та цифрового мистецтва. Створення цифрових ілюстрацій, які включають лемківські мотиви, дозволяє зберігати традиції в умовах сучасного мистецтва. Застосування лемківських орнаментів у дизайні веб-сайтів, мобільних додатків та цифрових продуктів є ще одним прикладом інтеграції традицій у сучасне мистецтво. Сучасні художники використовують лемківські мотиви для створення цифрових картин, анімацій та інших візуальних продуктів, що дають можливість ширшій аудиторії знайомитися з лемківською культурою в новому, доступному форматі. Цей процес дозволяє зберегти культурну спадщину і одночасно адаптувати її до сучасних вимог [32].

Використання лемківських традицій у сучасному дизайні та мистецтві є важливим інструментом для збереження та адаптації культурної спадщини лемків. Завдяки інтеграції традиційних елементів у сучасні форми мистецтва, моди, архітектури та графічного дизайну, ці традиції не тільки зберігаються, але й активно розвиваються, відповідаючи сучасним культурним вимогам. Це сприяє збереженню культурної ідентичності лемків і популяризації їхнього мистецтва серед ширшої аудиторії.

3.3 Роль громадських організацій у збереженні лемківської спадщини

Збереження культурної спадщини етнічних меншин є важливим завданням громадських організацій, які сприяють відродженню традицій, популяризації

мистецтва, мови, звичаїв та історії певного народу. У випадку лемків, їхня культура зазнала значних випробувань через історичні події, зокрема депортації та політику асиміляції. Саме тому громадські організації відіграють ключову роль у відродженні та підтримці лемківської спадщини.

Громадські об'єднання, які працюють над збереженням культурної спадщини лемків, зосереджують свої зусилля на кількох основних напрямках:

1. Документування та дослідження

- Проведення етнографічних експедицій, запис усних історій та фольклору лемків.
- Випуск монографій, наукових збірників та статей, присвячених історії та культурі лемків.
- Створення цифрових архівів, що містять старі фотографії, записи народних пісень, відеоматеріали та інші документи, пов'язані з історією громади.
- Прикладом є діяльність Лемківського наукового товариства, яке регулярно публікує матеріали з історії та культури лемків.

2. Організація фестивалів та культурних заходів

- Головною подією, що об'єднує лемків у всьому світі, є фестиваль "Лемківська Ватра", який проходить у Польщі, Словаччині та Україні. Цей захід не лише популяризує музику, танці, ремесла та кухню лемків, а й стає місцем зустрічі представників громади з різних країн.
- Проведення тематичних виставок, концертів, майстер-класів із традиційних ремесел.
- Відзначення річниць та пам'ятних дат, пов'язаних з історією лемківського народу.
- Фестиваль "Лемківська Ватра" регулярно висвітлюється у наукових публікаціях та є ключовим заходом для підтримки культури.

3. Популяризація лемківської мови та освіти

- Громадські організації відкривають недільні школи та курси з вивчення лемківської мови.

- Підтримують видання книг, словників та навчальних посібників, які допомагають зберігати мовну ідентичність.
- Організують лекції та конференції, що спрямовані на популяризацію історії та культури лемків серед молоді.
- Наприклад, проект "Лемківський словник" підтримується міжнародними фондами та дослідницькими інституціями.

4. Збереження матеріальної культури

- Відновлення та охорона традиційної архітектури, включаючи дерев'яні церкви, будинки, млини.
- Підтримка музеїв лемківської культури, серед яких важливими є Лемківський музей у Зиндрановій (Польща) та експозиції у Львові та Перемишлі.
- Організація майстер-класів з гончарства, вишивки, різьблення по дереву, що сприяє відродженню традиційних ремесел.
- Відомим прикладом є діяльність Музею лемківської культури в Словаччині, який активно працює над відновленням та демонстрацією народного мистецтва.

5. Правозахисна та міжнародна діяльність

- Громадські організації співпрацюють із урядовими установами для визнання та підтримки прав лемків як етнічної меншини.
- Підтримка лемківських організацій у діаспорі (у США, Канаді, Словаччині, Польщі) та розвиток міжнародних культурних зв'язків.
- Підтримка програм з реабілітації та повернення лемківських виселенців на історичні території.
- Наприклад, Лемківський союз у Канаді активно сприяє адвокації прав лемків на міжнародному рівні.

Громадські організації мають вагомий вплив на збереження лемківської спадщини. Вони не тільки сприяють збереженню культури, а й допомагають інтегрувати її в сучасне суспільство.

Основні аспекти впливу включають:

- Освіта та підвищення обізнаності: Публікації, лекції, конференції та фестивалі забезпечують широке інформування про історію та традиції лемків, як серед представників громади, так і серед загалу.
- Формування етнічної самоідентичності: Завдяки підтримці мови, культури та звичаїв, молоде покоління лемків може усвідомити свою приналежність до етносу.
- Зміцнення громадської активності: Організації сприяють створенню спільнот, де люди можуть обмінюватися досвідом та розвивати культурні ініціативи.
- Міжнародна популяризація культури: Завдяки міжнародним заходам та програмам, лемківська спадщина стає відомою за межами традиційних регіонів проживання громади.
- Збереження матеріальної спадщини: Відновлення архітектурних пам'яток, музеїв, ремесел сприяє збереженню традицій у матеріальному вимірі [23, с. 89].

Завдяки зусиллям громадських організацій лемківська культура продовжує жити та розвиватися. Вони відіграють важливу роль у збереженні історичної пам'яті, розвитку мистецьких традицій та передачі культурної спадщини наступним поколінням. Саме завдяки їхній діяльності лемківська культура не лише зберігається, а й адаптується до сучасних умов, залишаючись важливим елементом етнокультурного розмаїття Європи.

3.4 Потенціал лемківської культури для розвитку креативних індустрій

Лемківська культура є унікальним джерелом інспірації для креативних індустрій завдяки своєму багатому культурному та мистецькому спадку. Відродження традицій та інтеграція лемківської культури у сучасні індустрії, зокрема у моду, дизайн, музику, театральне мистецтво, візуальні мистецтва та

кіно, має великий потенціал для розвитку нових культурних та економічних ініціатив.

Лемківська культура має сильний вплив на сучасний дизайн, зокрема в моді та текстилі. Використання традиційних лемківських орнаментів, кольорів та мотивів може стати основою для створення унікальних дизайнерських колекцій. Це включає використання вишивки, різних технік плетіння, а також натуральних тканин, що відображають етнічну самобутність лемків. Традиційні елементи лемківської моди, такі як вишивка, шкіряні вироби, ткани прикраси, можуть бути адаптовані в рамках сучасної моди. Відомі українські бренди почали активно звертатися до етнічних мотивів для створення колекцій одягу, прикрас та аксесуарів, що знаходять своє місце на ринках країн Європи та Америки. Кілька дизайнерських студій активно використовують лемківські орнаменти в своїх нових колекціях (наприклад, у таких проектах, як "Ethno Trend", що популяризує етнічний стиль через сучасний дизайн). Лемківські візерунки часто використовуються в дизайнерських колекціях домашнього текстилю (подушки, покривала, килими), а також для створення аксесуарів для дому. Оскільки український ринок домашнього текстилю розвивається, значення етнічних мотивів у ньому зростає, що може бути пов'язано з підвищеним попитом на автентичні, унікальні предмети інтер'єру.

Лемківські орнаменти та мотиви мають значний вплив на сучасний графічний дизайн і мистецтво. Вони стали частиною новітніх медіапроектів, рекламних кампаній, арт-об'єктів і брендів, що прагнуть привернути увагу до етнічних коренів і традицій. Лемківські символи та орнаменти, такі як зображення природи, тварин, геометричних фігур, використовуються для створення бренд-стилів та рекламних матеріалів. Візуальні елементи, натхнені лемківською спадщиною, можуть стати основою для дизайну логотипів, упаковки товарів, а також для створення постерів та рекламних кампаній, що привертають увагу до етнічної спадщини. Лемківські казки, міфи, легенди, а також їхні образи, що відображають культурну самобутність, можуть бути використані в цифрових

анімаціях, комп'ютерних іграх та мультимедійних виставках. Візуалізація лемківських тем у сучасних медіа дозволяє представити народні мотиви в новому світлі [19].

Кіно і телебачення є потужними засобами, які можуть сприяти популяризації лемківської культури серед широкої аудиторії, зокрема через документальні фільми, художні стрічки та мультимедійні проекти. Культурні організації активно працюють над створенням документальних фільмів, що висвітлюють важливі етапи в історії лемківського народу, його боротьбу за збереження культурної ідентичності. Ці фільми не лише зберігають культурну спадщину, але й поширюють інформацію про лемків серед широкої міжнародної аудиторії. Прикладом є фільм "Лемки" режисера Ярослава Гржибовського, який розповідає про історію лемків та їхні традиції. Віртуальні тури, музичні відео, а також проекти з інтерактивними картами можуть сприяти популяризації лемківської спадщини в світі, надаючи можливість молодим людям познайомитися з традиціями через сучасні цифрові технології. Останнім часом набирає популярності проект "Лемківські історії", що включає мультимедійний контент, створений за допомогою новітніх технологій.

Лемківська музика і театр є важливими інструментами для розвитку креативних індустрій. Вони здатні привертати увагу міжнародної аудиторії до лемківської культури. Лемківська музика активно розвивається на міжнародній сцені, і такі заходи, як "Лемківська Ватра", стали важливими для популяризації лемківської музики в Україні та за кордоном. На таких фестивалях звучать традиційні пісні, що об'єднують старше і молодше покоління. Сучасний театр використовує лемківську спадщину для створення постановок, які базуються на народних міфах і казках. Прикладом є вистава "Земля лемків", що була поставлена в театрі Києва та набула популярності за кордоном. Такі театральні проекти зберігають історичну пам'ять і одночасно привертають увагу до сучасних проблем культури. Туристичні агентства, що спеціалізуються на етнотуризмі, активно використовують лемківську культуру для розвитку нових туристичних

маршрутів. Туристи мають можливість відвідати старовинні лемківські села, музеї та майстерні, де можна навчитися традиційним ремеслам та скуштувати лемківські страви. Лемківські орнаменти та ремесла, такі як кераміка, вишивка та різьблення, є важливими елементами сувенірної продукції, яка активно продається на культурних заходах, фестивалях та в магазинах сувенірів. Ці вироби не лише популяризують лемківську культуру, але й підтримують економічний розвиток місцевих громад [23, с. 183].

Потенціал лемківської культури для розвитку креативних індустрій є величезним. Від її інтеграції в моду та дизайн до створення мультимедійних проектів, лемківська спадщина може стати важливим елементом у сучасному культурному ландшафті. Її використання в різних сферах мистецтва та культури дозволяє не тільки зберегти традиції, але й адаптувати їх до сучасних умов, забезпечуючи нові можливості для творчості та економічного розвитку.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі "Матеріальна і духовна культура лемків: шляхи використання у соціокультурній сфері" було досліджено основні аспекти лемківської культури, її вплив на сучасне суспільство та можливості застосування традиційних елементів лемківської спадщини у соціокультурних практиках сьогодення. На основі проведеного аналізу можна зробити кілька важливих висновків.

Лемківська культура має велику цінність як частина загальноукраїнської та європейської культурної спадщини. Завдяки діяльності громадських організацій, музеїв, фестивалів і культурних центрів, лемківська культура продовжує існувати, відроджуватися і адаптуватися до сучасних умов. Це дає можливість зберегти унікальні елементи матеріальної та духовної культури для наступних поколінь.

Лемківські традиції, включаючи музику, танці, ремесла, мову та архітектуру, стали частиною сучасних культурних ініціатив. Через участь у фестивалях, культурних заходах і використання традиційних мотивів у дизайні, моді, а також у сучасних графічних і цифрових мистецтвах, лемківська культура знаходить нові шляхи вираження та адаптації до вимог сучасного світу.

Фестивалі, такі як "Лемківська Ватра", стали важливими платформами для збереження та популяризації лемківської спадщини. Вони не лише об'єднують представників лемківської діаспори з різних країн, але й сприяють міжкультурному діалогу та надають можливість широкій аудиторії ознайомитись з багатством лемківської культури.

Лемківська культура активно інтегрується у сучасні індустрії, зокрема в дизайн, моду та візуальне мистецтво. Використання традиційних орнаментів, вишивки та мотивів в одязі, аксесуарах і графічних роботах надає можливість зберігати та актуалізувати етнічні особливості лемків, роблячи їх частиною глобального культурного процесу.

Громадські організації відіграють ключову роль у збереженні та розвитку лемківської культури. Їхня діяльність у напрямку дослідження, документування, організації культурних заходів і популяризації лемківської мови та традицій допомагає зберегти і передати культурні цінності наступним поколінням. Вони також забезпечують підтримку і взаємодію з лемківськими громадами, зокрема у діаспорі, сприяючи міжнародному обміну та популяризації культурних ініціатив.

Лемківська культура володіє значним потенціалом для розвитку креативних індустрій завдяки своїй унікальності та багатству. Її інтеграція в музику, моду, графічний дизайн, цифрові технології та візуальне мистецтво дає можливість створювати інноваційні продукти, які не тільки зберігають традиції, але й сприяють розвитку економічних ініціатив на основі культурної спадщини.

Освітні ініціативи, спрямовані на вивчення лемківської мови, історії та культури, є важливим аспектом підтримки культурної ідентичності лемків. Це дає можливість молоді, як в Україні, так і в країнах діаспори, глибше пізнати своє коріння та активно долучатися до збереження спадщини.

Лемківська культура, завдяки міжнародним зв'язкам, культурним обмінам та співпраці між різними країнами, має можливість стати частиною світового культурного простору. Події та проекти, що сприяють поширенню лемківської культури на міжнародній арені, мають великий вплив на імідж та культурну багатогранність України та Центрально-Східної Європи.

Лемківська культура, з усією її різноманітністю та глибиною, має значний потенціал для розвитку сучасної соціокультурної сфери. Відродження та популяризація лемківської спадщини сприяють збереженню національної ідентичності, підтримці етнічної різноманітності та розвитку креативних індустрій. За допомогою громадських організацій, культурних заходів, сучасного мистецтва та освіти лемківська культура продовжує жити, надихаючи нові покоління на глибоке пізнання свого коріння і сприяючи культурному розвитку суспільства в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бенеш Я. Між двома імперіями: Лемківщина в ХХ столітті. Прага: Чеська академія, 2011. 254 с.
2. Ващенко Н. Гончарство на Лемківщині: традиції та сучасність. Івано-Франківськ: Нова думка, 2015. 367 с.
3. Войтек, С. Карпати: природне середовище та культура. Київ: Наукова думка, 2007. 507 с.
4. Волошина І. Мова лемків: Лінгвістичний та культурний аспект. Харків: Літературний фонд, 2013. 335 с.
5. Гавришкевич Ю. Лемківська духовна спадщина. Львів, 2001. 492 с.
6. Гнатюк В. Обряди і вірування лемків. Київ: Наукова думка, 1900. 471 с.
7. Гошко Ю. Етнографічна територія. Етнографічні групи українців Карпат. Лемки... Харків: Фоліо, 2020. 665 с.
8. Грінченко Л. Ремесла та народне мистецтво лемків. Одеса: Остром, 2005. 296 с.
9. Дем'янчук В. Духовні традиції лемків. Київ: Видавничий дім, 2017. 417 с.
10. Духнович О. Про народні звичаї лемків. Львів, 1865. 322 с.
11. Етнографічні групи українців Карпат. Лемки. Харків: Фоліо, 2020. 272 с.
12. Іванова М. Кераміка Лемківщини: техніки та стилістика. Чернівці: Буковина, 2011. 289 с.
13. Калинович А. Лемківська архітектура: традиції та сучасність. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2014. 340 с.
14. Коваленко, А. Географія українських Карпат. Харків: Видавництво "Промінь", 2010. 514 с.
15. Косовська І. Смак і традиції лемківської кухні. Київ: Мистецька книга, 2010. 230 с.
16. Кулінська М. Народний живопис Лемківщини: символи та техніки. Київ: Український Музей, 2010. 301 с.

17. Левчук С. Народна музика та спів лемків: історія та традиції. Львів: Карпати, 2011. 299 с.
18. "Лемківська Ватра" - офіційний сайт фестивалю. URL: <https://watralemkivska.pl> (дата звернення 24.03.2025).
19. Лемківський орнамент у сучасному текстилі та моді. URL: <https://uifashion.com/lemko> (дата звернення 24.03.2025).
20. Лемківський союз Канади. URL: <https://lemkosociety.ca> (дата звернення 24.03.2025).
21. Лемківські мотиви у сучасному мистецтві та дизайні. URL: <http://lemko.org.ua> (дата звернення 28.03.2025).
22. Лемківське наукове товариство. URL: <https://lemkoresearch.org> (дата звернення 28.03.2025).
23. Літвинов В. Сучасне відродження лемківської культури. Львів: Галицька академія, 2018. 437 с.
24. Літвинов В. Ткацтво та вишивка на Лемківщині. Київ: Інститут народознавства НАН України, 2008. 234 с.
25. Мойсієнко В. Українські діалекти: Лемківська мова та її особливості. Київ: Наукова думка, 2017. 376 с.
26. Мушинка М. Лемківська народна культура. Львів: Інститут народознавства, 2011. 584 с.
27. Музей лемківської культури. URL: <https://lemkomuseum.sk> (дата звернення 04.04.2025).
28. Попович Л. Іконопис на Лемківщині: традиції та впливи. Львів: Літопис, 2013. 345 с.
29. Пиріжок, В. Традиції в інтер'єрі: збереження та адаптація лемківської спадщини. Чернівці: Мистецький світ, 2015. 305 с.
30. Проект "Лемківський словник". URL: <https://lemkodictionary.org> (дата звернення 04.04.2025).
31. Романчук О. Лемківське декоративно-ужиткове мистецтво: традиції та інновації. Львів: Українська академія, 2020. 456 с.

- 32.Сучасний дизайн та етнічні мотиви: як лемківське мистецтво надихає художників. URL: <https://folkart.org.ua/lemko-design> (дата звернення 16.04.2025).
- 33.Фабрика-Процька О. Лемки України: історія, культура, духовність. URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2002/13/articles/17.pdf> (дата звернення 16.04.2025).
- 34.Федоренко В. Лемки: Історія, культура, побут. Київ: Наукова думка, 2007. 628 с.
- 35.Шевчук, Р. Фестивалі лемківської культури в Україні та за кордоном. Київ: Народна творчість, 2014. 432 с.
- 36.Шкробанець, Р. Традиційний театр на Лемківщині: історія та розвиток. Івано-Франківськ: Місто, 2013. 294 с.
- 37.Шмідт В. Асиміляція та інтеграція лемків у Польщі. Варшава: ППС, 2005. 400 с.
- 38.Ярослав В. Історія заселення Карпат. Київ: Археолог, 2001. 467 с.
- 39.Ярмола Т. Лемківські хати і церкви: спадщина і відродження. Львів: Народна творчість, 2017. 385 с.

ДОДАТКИ

1. Додаток А

Рис.1. Карта Лемківщини. Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939 М 1:250 000. URL: <https://lemkool.org/product/map-of-lemkivshchyna/?lang=uk> (дата звернення 19.12.2024).